

Lengyel András

Az író-életrajz: egy ősi forma mai lehetőségei Újabb lapok egy műhelynaplóból

1

Azok a dekontextualizáló és deperszonalizáló tendenciák, amelyek a magyar irodalomtörténet-írás utóbbi két évtizedében meglehetősen erős pozíciókra tettek szert, s az intézményrendszeren keresztül egyre inkább meghatározzák a tudományos utánpótlást is, az életrajz lehetőségét teljességgel figyelmen kívül hagyják. Képviselői valami avitt, érdektelen, tudományos szempontból teljességgel irreleváns rekvizitumként kezelik ezt a kutatási területet. Hágiográfiát írni csakugyan nem célszerű – azok az életrajzok, amelyek így jellemezhetők, vallási, üzleti vagy politikai célzatú, tudományon kívüli produkciók. Elutasításuk teljességgel jogos. Ugyanakkor éppen e tudományon kívüli gyakorlat föltűnő hatékonysága jelzi, hogy az életrajzban van valami, ami valódi szükségletet elégít ki – olyannyira, hogy még visszaélni is érdemes vele. Ez érthető. Az életrajz: az egyéni élet története ugyanis végső soron maga az ember – vagy legalábbis az, ami mások számára belőle utólag hozzáférhető.

Ez az összefüggés mindjárt két rendkívül fontos módszertani következménnyel jár. Az egyik: az életrajz nem szűkíthető le a múltól független, a múltól „megtisztított” életre, külső eseménytörténetre, az élet és mű kettősség logikája szerint. Az élet azzal együtt élete valakinek, hogy az ember műveket alkot, kifejezi önmagát, vagyis mentális reprezentációi tárgyiasulnak: mások számára is hozzáférhetővé válnak. Az életrajz, ha csakugyan életrajz, ennek az önkifejezésnek a figyelembevételéről, azaz értelmezéséről nem mondhat le. A másik következmény ennek éppen a reciprokja: a műalkotás, mivel az ember műve (s nem például valamilyen automatikusan működő, személytelen kombinatorika következménye), nemcsak előfeltételezi az őt létrehozó embert, de csakis azzal összefüggésben, mint annak teljesítménye érthető meg. (A viszonyokra és mechanizmusokra való hivatkozás, bár realiztikus elképzelés, éppen az alapösszefüggést függeszti föl, így magát a viszonyok és mechanizmusok működését teszi megérthetlenné, mitizálva azt, amit magyaráznia kellene.) Ennek az összefüggésnek a figyelmen kívül hagyása, bár megkímélheti az értelmezőt különféle bonyodalmaktól, s így csakugyan „kényelmes” eljárás, végső soron megengedhetetlen redukció. Valami nagyon bonyolultnak valami primitivizáló esetlegességre való leszűkítése, miközben elszigeteli azt mindattól, aminek létét és milyenségét köszönheti.

Az életrajzírás persze, értelemszerűen, erősen meghatározott az életrajzíró emberfelfogásától, antropológiai előfeltevéseitől: attól, hogy szerinte mi az ember, s amikor egyedi, konkrét emberről beszél, abban milyen emberalkotó komponenseket vél keresni és megtalálni. Ez, látszólag, a szubjektivizmus elemét viszi be az életrajzírásba, hiszen – tudjuk –

többféle, viszonylag koherensen előadható antropológia létezik. Való igaz, itt sincs királyi út, s aki életrajzot ír, óhatatlanul „félreértelmez”, hiszen van, amit fontosnak vél a rekonstruálandó emberi élet történetében, s van, amit nem. Az pedig, hogy ki mit vél fontosnak, a modern kor viszonyai között meglehetősen nagy szóródást mutat. A szubjektivitásnak ezt a tézisének azonban nem célszerű túlzottan erőse fogalmazni, mert megtévesztjük magunkat. Igaz, sok és sokféle az „elmélet”, s az „érdek, mint a gazda, úgy igazgat”, elvileg tehát nagyon sokféle interpretációja adható minden egyes egyedi emberi életnek. Ám ha nem helyezkedünk a „szabad”, azaz önkényes értelmezés pozíciójába, hanem tudomásul vesszük, hogy értelmezésünk lehetősége eleve meg van kötve, hiszen igazodnunk kell az úgynevezett tényekhez, akkor azonnal kiderül, az értelmezés kínálkozó önkénye a gyakorlatban erősen leszűkül, elfogadható mértékűvé válik. A „tény”, pontosabban a tények sorozata egy meghatározott összefüggésrendben tartja az értelmezést. S értelmezésemet e „tények” ha nem is kötik teljesen meg, hiszen sorozatuk nem maradéktalanul teljes és zárt, de mindenképpen körülhatárolják: meghatározott pályára helyezik.

Itt persze újabb problémával találjuk szemben magunkat: mi a tény, konkrétan: mit tekinthetünk olyan konkrét mozzanatoknak, olyan faktumnak, amely a tárgyból, a vizsgált életútból következik, s nem az értelmezői beállítódásom hozza létre? Az „elméleti” válasz ma az, hogy ilyen tény nincs, minden tény: konstrukció, s a ténynek vélt konstruktumot maga az értelmező hozza létre, az értelmező matrix megteremtésével. Ez a vélekedés kétségkívül nincs minden alap nélkül: a tények konstruktum volta nehezen tagadható. De az adottság és az értelmezés ilyen fölfogása megint célirányosan túlfeszített, sőt maga is meghatározott érdekeltségű elméleti konstrukció eredménye. A (filológiai) gyakorlat ugyanis maga jelzi, hogy mi az értelmező „szubjektív” konstrukciója, s mi a számunkra adottságként létező. Lehet, hogy nem tudom megadni például a kés egyetlen, mindenki számára minden körülmények közt elfogadható meghatározását, de ha a késnek nem a markolatát, hanem a pengéjét markolom meg, a kés azonnal figyelmeztet kés voltára: észreveszem a tény és a konstrukció különbségét. S ezt a különbséget a mégoly megalapozott határozatlansági elv és elmélet sem teszi nem létezővé – legfőlőbb határok közé szorítja. Magyarán, a tények egy bizonyos köre önmaga ad magáról, mibenlétéről hírt, s ha az értelmező nem az elmeügyintézet lakója, ezt a realitást képes is érzékelni, fölfogni. (A probléma az önmagukat megjelenítő tények körén túl kezdődik, hiszen ott már e tények absztrakt módra fölfogható relációival, hatásával stb. szembesülünk.)

Mindazt, ami viszonylagosításra csábítja a teoretikus eszt, ma már, ha akarnánk sem tudnánk figyelmen kívül hagyni. De a teljes fegyverletétel olyan luxus, amelyet – önmaga fölszámolása nélkül – a „szakma” nem engedhet meg magának. A szakma maradék presztízse is elvész, ha föléli a teoretizáló gyakorlat, amely mindent, így önmagát is dekonstruálja, lehetséges funkcióját szünteti meg. Ha dogmatikusan kötődünk valamely divatos, de efemer „elmélethez”. A cél inkább az lehet, hogy tudomásul véve valóságatlanító korunk valóságatlanító mechanizmusainak tényét, megőrizzük legalább a realizmus minimumát. Azaz kialakítsunk (újrafogalmazzunk) egy olyan módszertant, amely elhagyva hajdani naiv előföltevéseit, de őrizve a megismerés lehetőségeinek tudatát, magából a kínálkozó empirikus anyagból próbálja megérteni, hogy mi is történt s történik a kései modernitásban, s e történésekben mi volt, illetve mi ma a szerepe az egyes embernek, s mi az egyes emberek tevékenységéből föléjük emelkedő emberi viszonyoknak. A misztikus Isten vagy az absztrakt törvényszerűség embereken uralkodó hatalmának tételezése kétségkívül lehetséges föltevés, de igen kevés problémára ad használható magyarázatot: az ember ugyanis – bár ez nem föltétlenül írandó javára – maga is alakítja életét és világát, s a „külső”, „idegen” hatalom (akár Isten, akár törvényszerűség) csak annyiban alakítja „önállóan” az ő életét, amennyiben – félreértve lehetőségeit – aggály-

talanul internalizálja azt. Az adottságok tudomásulvétele persze más kérdés: az adottság mindig többféle reakció lehetőségét engedi meg. Rajtam, az egyes emberen múlik, hogy közülük mit veszek észre, s mit választok, azaz egyénileg mit emelek a létezés realitásának rangjára. Az „ön”-tudat, mint a világ gondolati inverze, az ember számára az optimális cselekvőség lehetősége és eszköze. Lehetővé teszi, hogy – az emberileg lehetséges mértékig „megértve” világunkat – föladjuk az önkényesség vonzását, s azt tegyük, ami adottságaink börtönében számunkra viszonylagos szabadságként mégis megmarad. Ez a „szabadság” persze kétségkívül nem sok, s ami erről állítható, az csak a rabság filozófiája, de minden más, mégoly szabadnak vélelmezett ambíció rosszabb helyzetet eredményez. A fogoly belegabalyodik saját hálójába, amely már amúgy is behatárolta mozgásterét, s ez végleg megpecsételi sorsát.

Az emberi élet empirikus anyagába való, megértést ambicionáló visszavonulás tehát per definitionem csak korlátozott eredményességű gyakorlatként tétélezhető. Nemcsak nem jelent ez valamiféle kényelmes királyi utat, de lehetséges eredménye is szükségképpen körülhatárolt. Az ember „önmegvalósító”, egeket ostromló ambícióit nem elégíti ki, akár földhözragadtnak is mondhatjuk – ámde egy előnye van: a realitásban mozog. Nem téveszti össze a vágyak elvont totalizációját, a képzelt „szabadságot” a kisszerű, gyarló, a magas emberi ambícióknak szárnyát szegő, de valós mozgástérrel. S ez valódi mozgásteret ad, sőt megadja a ráismerés örömét is, miközben lényege szerint emancipatív: tanulságaival akadályozza a másik ember eszközként való „használatát”, minden ilyesmit illegitimként tárva föl.

Ami ennél több az egyes emberi élet bemutatása során, az már művészet. Az a művészet, amely nem üzemszerűen, hanem csak az alkotás ritka, kivételes pillanataiban jön létre, akkor, amikor minden körülmény szerencsésen rendeződik össze: amikor az ember önmaga fölé nő.

2

*Miből írható életrajz? Szakszerűbben kérdezve: mik azok a források, amelyekből rekonstruálható: összerakható és fölvázolható utólag egy életút? A válasz látszólag teljességgel evidens: minden olyan forrás becses az életrajzírónak, ami valamit hozzáad az életút rekonstrukciójához, s minél több van e forrásokból, annál jobb. Ez a válasz nagyjából-egészéből el is fogadható; általánosítva valóban ez a helyzet. Ám ily röviden, ily általánosságban mozogva nem intézhető el a probléma. Először is, már az sem evidens, hogy mit csinál az életrajzíró, amikor a forrásokkal találkozik. Rekonstruál? Vagy konstruál? S ha rekonstruál, akkor miért kell rekonstruálnia? Miért nem *adottság* a tényekből „összeálló” életrajz? Miért nem kapjuk készen? Az alapprobléma itt nyilvánvalóan az, hogy minden, ami megnyilatkozik, el is múlik: csak *nyomai* maradnak, s a nyomok sohasem azonosak az egykor volt történéssel. Kevesebbek és esetlegesebbek annál, lényegük a megismerni vágyottnál szűkösebb és töredezetebb, minden szempontból esetlegesebb nyom jellegű lét. A lábnyom a homokban, bár sok mindent elárul, de nyilvánvalóan nem mindent: a nyomokat olvasni kell tudni, hogy valamit megtudjunk arról a homokban lépkedő emberről (vagy állatról), akinek léte és mozgása, számunkra rejtőzködő céljai stb. fölkeltek érdeklődésünket. Ám ha nyomolvasóvá válunk, abból a potenciális életrajzíró számára azonnal legalább két dolog következik: rekonstruálnom és konstruálnom kell. A nyomok számbavétele és értelmezése rekonstruktív jellegű, maga a rekonstrukció azonban óhatatlanul magában foglalja a konstrukció elemét is. Nem hétköznapi értelemben vett *kitaláció* ez, persze; nem életrajzírói önkényről van szó, hanem a nyomok sorozatából*

elvont, érvényes logikai következtetések tudomásulvétele zajlik. Nem más ez, mint a nyomok sorozatának: a két-két lábnyom közötti *relációnak* a fölismerése, *logikai összekötése*. A homokban megmaradt egymást követő két lábnyom között ugyanis távolság van: nyom, szünet, nyom, szünet s így tovább. Szigorúan véve csak annyi bizonyos, hogy két lábnyom között ismétlődően megszakad a kontinuitás. Ám a két nyom közötti „üres” tér, azaz a „semmi” maga is informatív: e két lábnyom közötti távolság a lépés hossza, s ebből már kiszámítható a lépő ember hozzávetőleges magassága stb. De kérdés: mi ez az így nyert magasság? Valóság vagy fikció? Sem egyik, sem másik: ez a két nyom közötti *érvényes összefüggés*. S ugyanígy vagyunk azzal a ténnyel is, hogy a lábnyomok sorozata, ha hosszabb távon követjük, egy útirányt is kirajzol. Aki a homokban hagyta lába nyomát, verbálisan, *expressis verbis* nem mondja ki, nem mondja meg nekünk, hogy honnan hová halad, de hátrahagyott nyomai ezt mégis elárulják. A nyomkeresés és -olvasás persze nem egyszerű és nem problémátlan, tévedni is lehet. De a gyakorlat bizonyítja, hogy – ha jól csináljuk – meglepően eredményes lehet. A programos, elvi agnoszticizmus álláspontja pedig, bármily meggyőző is esetleg, nem több, mint retorikai teljesítmény: meghatározott érdekeltséget kifejező ideológéma. A gyakorlat a megismerés lehetőségét tanúsítja.

Ha azonban az életrajzírást egy sajátos nyomkereső és -olvasó gyakorlatként fogjuk föl, ebből az evidensnek mutatkozó beállítódásból megint csak több minden következik. Az első és legfontosabb kétségkívül az, hogy kettős kiszolgáltatottsággal kell számolnunk. Az életrajzíró ki van szolgáltatva a nyomok számának, jellegének és relevanciájának: csak abból tud következtetéseket levonni, ami nyomként megmaradt, s mint ilyenhez hozzáférünk. Az életrajzíró, vagy valaki más előzetesen már megtalálta, rögzítette és így számba vehetővé tette a nyomokat. Aminek nincs nyoma, az elveszett, fölismerhetetlenné vált. De az életrajzíró nemcsak a nyomoknak van kiszolgáltatva: önmagának is ki van szolgáltatva. A nyomkeresés és -olvasás ugyanis maga is a tudásnak egyik nagyon speciális, bonyolult és sok tapasztalatot, sőt invenciót is igénylő formája. Ugyanazt a nyomot egészen más hatásokkal képes értelmezni egy tapasztalt és invenciózus „nyomolvasó”, mint egy hozzá nem értő. A nyomot igazában nem a szemünk, hanem előzetes kondicionáltságunk, tudásunk teszi láthatóvá. (Ezt a tényt, persze, lehet relativizáló céllal bemutatni, s a nyomolvasás lehetetlenségének vagy önkényének bizonyítékául fölhozni. Ahogy gyakran teszik is. De valójában nem erről van itt szó. Az értelmezői tapasztalat, tudás és invenció, ha tetszik: „a nyelvi megelőzőttség” nem az önkény vagy nem-önkény tengelyen helyezkedik el, hanem az *érvényes* vagy *érvénytelen* tapasztalatok skáláját rajzolja ki. A részlegesen érvényes tapasztalat pedig nem az érvényes tapasztalat megszerzésének elvi lehetetlenségét mondja ki, hanem csak a megismerés fokozatosságára hívja föl a figyelmet.) Egyvalami persze tagadhatatlan: mint minden emberi gyakorlat, a „nyomolvasás” is lehet hibás. A tévedés semmiféle teoretikus pozíció elsajátításával nem zárható ki. Nem lehetek olyan elmélet birtokában, amely a pusztá elsajátítás révén garantálja a tévedhetetlen gyakorlatot.

Minden nyomolvasás kikerülhetetlen gyakorlati kérdése, hogy egyenrangúak-e a fennmaradt nyomok, vagy van valami latens hierarchiájuk, azaz – leegyszerűsítve a problémát – az egyik nyom fontosabb-e, mint a másik? Elvileg minden nyom ugyanarra vonatkozik, ugyanannak a megmaradt nyoma, nem tehetünk tehát közöttük elvi különbséget. A gyakorlatban viszont általános tapasztalat, hogy bizony a rendelkezésünkre álló nyomok (a hagyományos értelemben vett „források”) nem egyenrangúak: van, amelyikből több, fontosabb és könnyebben tudható meg, s van, amelyikből alig valami, sőt „megszólatlanni” is nagyon nehéz. Ez, ha jól meggondoljuk, természetes. Minden nyom ugyanarra az összetett valóságra vonatkozik, de másképpen. Így az, amire vonatkozik, könnyebben vagy nehezebben, „közvetlenül” vagy áttételeken keresztül érzékelhető belőle. Ám ennek tudomásulvételénél fontosabb annak szem előtt tartása, hogy mindenkor a nyomok (for-

rások) *sorozata* és *rendszere* az igazi „forrás” számunkra, nem pedig az önmagában álló, elszigetelt egyedi nyom. A *sorozatot alkotó nyomok* rendszere az, ami igazán hatékonyan interpretálható, ami igazán informatív. S minél bonyolultabb történés vagy viszonylat összefüggéseinek faggatásáról van szó, annál inkább. Márpedig egy ember, kivált egy mentális reprezentációit nyelviileg is megformáló és rögzítő író igencsak bonyolult „történésként” mutatkozik meg.

A nyomok köre és használhatósági hierarchiája ráadásul „belülről” is jól érzékelhetően tagolódik. Egy író életrajzának legalább három, jól elkülöníthetően különböző jellegű nyoma (forrástípusa) marad. Az első azoknak a nyomoknak a sorozatából tevődik össze, amelyeket az író élete alakulása során mintegy automatikusan hagy maga után: a születési anyakönyvi bizonylatoktól az iskolai produkció irattári dokumentumain és a hétköznapi élet termelte „mosószámlákon” („sajtcédulákon”) át a halotti anyakönyvi bejegyzésig. A második nyomtípus maga az alkotó munka eredményének belsőleg is tagolódó szövegtörzse: a mű (s egyáltalán nem utolsósorban: a munka közben megszülető műhelyforgácsok); mindaz, amit az író élete során *íróként* létrehozott. (Hogy ez is élete nyoma, forrása, „józan előtt nem vitás”. Az író, amikor ír, önmagára is referál: ezt figyelmen kívül hagyja badarság.) A harmadik nyomtípus az életút valamelyik szakaszában tudatosan, önéletrajzi szándékkal létrehozott, hivatalos vagy „művészi” jellegű narratívumok csoportja. A rövid, egy-két lapos *curriculum vitae*-k, a sokkötetes önéletrajzi regények és memoárok, vagy a külső kérdezők kérdéseire válaszoló, eleve nyilvánosságnak (vagy az „utókornak”) szánt, különféle technikával rögzített interjúk egyaránt ide tartoznak. (Újabban, aligha véletlenül, meglehetősen általánossá vált a sok-sok órás *oral history* jellegű életútinterjúk készítése és archiválása is. Olyannyira, hogy vannak, akik – tévesen – egyenesen ezzel az anyaggal akarják „lefedni” az egyes alkotói életutakat, mintegy ezeket nevezve ki standard, sőt „hivatalos” életútleírásoknak.) Mindhárom nyom- és forrástípus valamit elárul az íróról, akinek életrajza számunkra rekonstruálódóvá vált. Nyilvánvaló, hogy mindhárom típus más és más szempontból forrás, más és más összefüggésekre következtethetünk belőlük. A kérdés csak az: „mi mire jó”, melyik forrástípusból mire lehet érvényes következtetést levonni?

E kérdéskörrel kapcsolatban általában két vélekedés szokott markáns formát ölteni. A „széplelkű”, esztéta magyarázók (nagyon gyakran maguk az írók is ilyen szerepben lépnek föl) azt mondják: csak a mű a lényeges, minden, ami igazán fontos, a művekben van benne. Ami ezen kívül van, az érdektelen magántörténet, irreleváns, vagy esetleg egyenesen félrevezető vonatkozás. S mint ilyen, a műtől tereli el a figyelmet. A „mű” és az „élet” hagyományos bipoláris tematizációjának ez az életrajzot elutasító újrafogalmazása ma is erős pozíciókkal bír. Annyi bizonyos is, az író a művéért dolgozik, a műve által, a műve révén író: ezért érdekes közössége számára is. A mű tehát mindenképpen centrális jellegű entitás, az életrajz sem hagyhatja figyelmen kívül. De az is tagadhatatlan, hogy az író sem csak ír, élete nem egyetlen – megszakítatlan – alkotásfolyamat (bár szeretik ilyenként föltüntetni), közben ennie, innia, aludnia stb. – egyszóval „élnie” is kell. Mindezeknek az érdektelen apróságoknak a hiányában maga a mű sem tud létrejönni. Valamilyen viszony tehát „élet” és „mű” között mindenképpen van. S az is bizonyos, valamiképpen az „élet” is megjelenik a műben: a mű nem tud mentes maradni alkotója és annak világa összefüggéseitől. Hogy „élet” és „mű” hogyan tartozik össze, az persze a legbonyolultabb kérdések egyike; más összefüggésben még szólnunk kell róla. Itt egyelőre annyit elegendő leszögezni, hogy a mű, lett légyen mégoly tökéletes, nem mond el mindent az életről (s így írója életéről sem), mindig szegényebb, mint az őt megszüülő élet. Az egyéni életnek mindig van olyan dimenziója vagy vonatkozása, amely, ha explicit alakra hozzuk, mást vagy másképp vall az íróról, mint műve; ami a műhöz képest is többlet. Ez természetesen

nem a mű leértékelése, sőt. Azt kell mondanunk, éppen a mű az, amely mint megjelenítő szerepű és megvizsgálható („olvasható”) szövegkorpusz, az íróra jellemző releváns vonatkozások leglényegesebbjeit rejtí magában. A feladat éppen az, hogy ezeket a rejtőzködő, de öntudatlanul mégis kifejeződő implicit összefüggéseket az életrajzíró explicit alakra hozza, s az élet összefüggéseiként értse meg. Ez az eljárás természetesen nem azonos a mű esztétikai interpretációjával, jellege és célja más, s nem is helyettesítheti azt. Ez ugyanis a művet – horribile dictu – nem öncélként, hanem eszközként kezeli, s mint ilyen, esztétikai nézőpontból kétségkívül barbár. Varázstanít. De mint az emberi világ lehetséges megértésének egyik stádiuma, mely bizonyos összefüggéseket éppen ebben a stádiumban képes csak fölmutatni, teljességgel legitim eljárás. A mű tehát – jöllehet nem „eseménytörténeti” értelemben, nem genetikusan – az életrajz egyik fontos forrása, megértési lehetősége. Az írónak a műve keletkezési idejekor való állapotáról, kondicionáltságáról, mentális reprezentációinak jellegéről és szerkezetéről semmi más forrás nem vetekedhet vele.

A másik divatos, de valójában súlytalan magyarozói vélekedés, amely még a mű esztétikai tekintélyét sem tudja maga mellett fölvonultatni, az önéletrajzokra szűkítené le az életrajzot. Esetleg, jobbik esetben, az életrajz gerincének, vázának tekintené az író saját, visszatekintő önértelmező szövegeit. Ez a pozíció, látszólag, teljesen kézenfekvő, hisz itt maga a „legilletékesebb”, az író mondja el, írja meg élete történetét – s aztán „ő csak tudja”, mi történt vele. Az önéletrajzok mindegyik formája, még a fikcióba átjátszó úgynevezett kulcsregény is, csakugyan sok mindent elárul az íróról. S bizonyos, hogy van egy sor olyan „adata” az ilyen szövegeknek, amelyet más forrás nem őrzött meg számunkra. Ergo: „nélkülözhetetlenek”. Azonkívül – írók produkciójáról lévén szó – e szövegek „jól elmeséltek”, „érdekesekek”. Az önéletrajzok anyaga tehát, vélhetik, ideális egy életrajzi narratívum fölépítéséhez, újrameseléséhez. Az önéletrajzok anyaga „kiegészíti” adatainkat, az önértelmezés mint jellemzés átvehető, az így forrásként kezelt szöveg ráadásul plasztikus, s mindent a „hitelesség” fényével von be. Ez a fölfogás azonban csalóka, látszatokra hagyatkozik. Ha eltekintünk is az önéletrajzot írók tudatos megtévesztési stratégiáitól, a memória szükségképpen kihagyásaitól és kompenzáló szerepétől, egy probléma még akkor is van minden önéletrajzzal – a legőszintébb, leghitelesebb verziókkal is. Minden önéletrajz ugyanis írója életének egy adott pontján születik meg, s amikor az önéletrajz megformálódik, benne írója aktuális én-ontológiája legalább akkora szervező és megjelenítő erővel van jelen, mint a földidézett életrajzi mozzanatok, a „tények” logikája. Sőt, mivel egyetlen „mozzanatot” sem lehet maradéktalanul kifejezni, nyelvileg „visszaadni” (lásd Proust példáját), a földidézett „tény” nyelvi formáját, retorizáltságát jelentős részben nem maga az esemény belső logikája, hanem az író gondolkodásában érvényesülő, önmagyarozó, én-ontológia alakítja ki. Az az újságírók, „szociológusok”, sőt egyes irodalomtörténészek körében is kedvelt eljárás, hogy azt, akinek életrajzát adom, saját emlékeiből visszakovetkeztetett „tényekkel” írom le s jellemzem, kényelmes, de naiv eljárás. Az ilyen életrajz éppen a tudományos életrajz legfontosabb funkcióját számolja föl vagy hagyja kiaknázatlanul: legendát gyárt, miközben lemond a bemutatni vélt élettörténet igazi összefüggéseinek megértéséről és megmutatásáról.

Az önéletrajzok szükségképpen korlátainak figyelembevétele természetesen nem jelenti azt, hogy le kell mondanunk az önéletrajzok életrajzírói fölhasználásáról. Csak e fölhasználás lehetőségeinek körét kell világosan látnunk. Az önéletrajzok két vonatkozásban is becsesek, olykor nélkülözhetetlenek. Az egyik: az önéletrajz elsőrendű forrás keletkezése idejének, az író akkori önértelmezésének megfigyeléséhez és megértéséhez. (Igazi író szövege egyúttal, egy más összefüggésben, esztétikai relevanciával is bír: mint „regény” is érdekes.) A másik: az önéletrajzban szereplő „tények”, szigorú kontroll után, megrostálva, beleilleszthetők az életrajzi rekonstrukcióba. De szigorúan csak mint ellenőrzött kiegészítő

mozzanatok, s nem mint az életrajz gerincét alkotó strukturális elemek. S mindezen túl: az önéletrajzok (még a szándékosan csúsztató, saját életútja eseménytörténetét tudatosan átrajzoló írók esetében is) a *kutatás kezdetén* inspiratívak lehetnek. Kijelölik azt a kört, amelyet az életrajzíróknak mindenképpen át kell vizsgálnia, s ez nagy könnyebbség, hiszen a világ gyakorlatilag áttekinthetetlen gazdagságából így, hipotetikusan, kirajzolódik egy terület, amelyen mozognunk kell s lehet. (Más kérdés, hogy a kutatás egy fejlettebb stádiumában mindezt felül kell írunk: igazolnunk kell vagy elvetnünk, új összefüggésekre kell figyelniünk, vagyis az anyag természetéhez igazodva *korrigálnunk* kell magunkat.)

Az önéletrajzok életrajzi hasznosíthatóságának regisztrálásakor nem árt azonban szem előtt tartanunk, hogy az életrajzírás forrásai az autenticitás szempontjából sajátos fordított arányosságot mutatnak. Az egyik véletlet a nagy, áttekintő és összefoglaló önéletrajzok jelentik, a másik véletlet az apró, már-már az életrajz kontextusától is „független” kis tények, amelyeknek narratív funkciója nincs vagy elenyésző. Felületesen szemlélve a dolgokat, az előbbi látszik könnyen és jól hasznosíthatónak, az utóbbi pedig indifferensnek, elhanyagolhatónak. Valójában a helyzet éppen fordított: az apró mozzanatok – olykor egyedileg, olykor tömegükben – adják azt a bázist, amelyen a rekonstrukció elvégezhető. Ezek – éppen a nagy elbeszélésektől való viszonylagos érintetlenségük révén – megadják egy realitásokhoz igazodó, érvényes történet rekonstruálásának esélyét.

A nagy tömegű, apró tényre visszanyúló, azokból építkező rekonstrukció persze meglegelősen idő- és munkaigényes. Az érvényességnek, mint mindig, ára, még hozzá nagy ára van. S ez az életrajzírás kemény korlátja: a munkát csak egymást követő nemzedékek egymásra épülő – kumulatív – tevékenysége végezheti el. Márpedig erre a mai, gyors sikereket ambicionáló kutatásszervezési föltételek között viszonylag kevés lehetőség van. Nem csoda tehát, hogy a tudományos életrajz kiszorulóban van a piacon. Ami életrajz mégis megjelenik, az többnyire a deperszonalizáló elméletek pusztá illusztrációja, vagy az üzleti és piárszükségleteket kielégítő zsurnalizmus terméke. Ezek persze csak a hágiográfiáknak a kései modernitás alantas igényeit kielégítő reinkarnációi.

3

Az önéletrajz, életrajzírói szempontból, „rosszul begombolt mellény”, amelyet „újra kell gombolni”. Ahhoz, hogy ez sikerülhessen, nagy tömegű, apró, a magyarázó narratívák torzításaitól viszonylag mentes „adat” szükséges. Bizonyos mértékű „torzítás” persze minden, nyelvilleg rögzült adatban van (erre joggal mutatnak rá a viszonylagosítás képviselői), de egyáltalán nem mindegy, hogy ez a narrációból fakadó torzítás milyen mértékű – a torzítást minimalizálni kell s lehet. Míg a nagy elbeszélések anyaga elsődlegesen magától a narrációtól alakítva olyan, amilyen, a kicsi, „jelentéktelen” adatok, éppen kicsiségük miatt, ettől a narrativizációtól nagymértékben függetlenek. Azaz, bármily paradox is, a mosodai számlák (s a hozzájuk hasonló, „elhanyagolható”, csupa „érdektelen” részletet megrögzítő dokumentumok) fölértékelődnek. Nagyon jellemző, hogy a fiatal Kosztolányi még lelkesen kiállt a „sajtcédulák” mellett, mondván, hogy ezek olykor fontos források, a frázisok azonban sohasem. Ő ugyan ezeknek az „apróságoknak” csak a hangulati értékét látta meg, s olyan elemekként fogta fel őket, amelyekkel jellemezni, vagy inkább érzékeltetni lehet egy író emberi világát – de ösztöne jól működött. Hogy később mégis földalta ezt az elvét, s ő is úgy vélte, csak a mű az érdekes, nem az alkotója, az pályája ismeretében jól magyarázható. Az „érett” Kosztolányi, már túl sok mindenben, mint egyik verse is tanúsítja, abban volt érdekelt, hogy *„gyarló valóban meg ne lássatok”*. Rejtőzködött. S egy ember rejtőzködését egy jól sikerült, valóban tudományos életrajz lehetetlenné teszi;

föltárja azt, ami rejtve volt. Azt is megmutatja tehát, amit nem szeretnék megmutatva látni. Ennyiben az életrajz kegyetlen műfaj, van benne valami „embertelen”. De a sebésznek a húsba belevágó szikéje például ugyanúgy embertelen, mint az életrajzírói „leleplezés”, mégis nélkülözhetetlen. Ezeknek az embertelenségeknek a révén valami olyasmit tudunk meg az emberről, ami – túl az egyediségen –, legalább potenciálisan, valamennyiönkre érvényes. Az emberlét önismeretét szolgálja. S ezt szem előtt tartva nyilvánvalóvá válik, hogy az apologetikus vagy egyéb módon célzatos életrajz, bármily praktikusnak tetszik is, végső soron értelmetlen és kártékony: lényege szerint csak ösztönös vagy tudatos manipuláció eszköze.

4

Az apró adatoknak a száma és köre a modern korban szinte kimeríthetetlen. Az egyes ember, nemcsak az író, de az úgynevezett kisember is, élete során oly nagy mértékben érintkezik a „hivatalok” működésével, hogy utána óhatatlanul nagy mennyiségű különféle „papír” marad. Nem egyetlen helyre összegyűjtve, persze, hanem nagy szóródásban – s a nehézséget éppen ez jelenti. Az „adatok”, amelyek nagy bőségben maradnak ránk, részben meglehetősen vegyes értékűek, részben ezerfelől kell összegyűjteni azt, ami speciális megközelítésünk számára is releváns, amivel lehet valamit kezdeni. Az úgynevezett írói hagyatékok ugyan, ha szerencsénk van, együttmaradva vészelik át az időket, s ezeknek anyaga, bár vegyes értékű, de a számunkra fontos részletekben is gazdag. A személyes okmányok, fényképek, a különösen fontos levelezés stb. többnyire együtt marad – „csak” beléjük kell „kotorni”. Az író saját levelei – azok, amelyeket nem ő kap, hanem ő ír – persze már sokfelé szétszóródnak: ahány címzett, annyi potenciális lelőhely, s ezeknek a leveleknek egy része örökre el is veszett már, s csak egyik, általában kisebbik része az, amely más írók hagyatékában viszonylag könnyen föllelhető. A működés megannyi nyoma pedig eleve a hagyatékon kívül, a rendkívül nagy kiterjedésű papírtömeg valamely alig-alig átlátható, nehezen megközelíthető szegmensében húzódik meg. A kutatóknak sokszor még e létező, megmaradt, ám „elrejtőzött” dokumentumoknak a pusztja létéről sincs sejtelve. Ez, értelemszerűen, újabb komplikációkkal jár. A feladat, amelyet a kutatónak meg kell oldania, oly nagy, oly sok időt és erőt igényel, hogy mérlegelni kell: megéri-e a várható eredmény a munkát? Érdemes-e a tűt keresni a szénakazalban? Nyilvánvaló, hogy nagyon sok esetben nem. Ám ez a szelekció, amely így automatikusan megvalósul, s az irodalmi élet szereplőinek jelentős részét eleve a feledettségben hagyja, a kutatás egy pontján visszaüt. A kutató munka közben ugyanis gyakorta olyan problémával találja magát szemben, amelynek tisztázásához egy olyan író vagy más szereplő „adataira” lenne szüksége, akit a munka ökonómiája már kiszelektált; akit „nem érte meg” senkinek földolgozni. Ezzel azonban az értelmezés elvi esélye a gyakorlatban beszűkül és deformálódik.

A másik nagy probléma, amely itt fölmerül, kétségkívül az, hogy a föl kutatott, s mégoly „beszédese” és „tisztá” adat is értelmezésre szorul. Még az „egyszerű”, csupán rekonstrukcióra törekvő, az „adatokat” időrendben felsorakoztató, eredményében a prózáiróval analóg munkamódszerű életrajz is tartalmaz bizonyos előzetes, implicit értelmezést. Az „adatok” jelentésének megértése és kapcsolódásuk logikájának föl ismerése nélkül ezeket a mégoly „kemény” adatokat sem lehetne elrendezni, összekapcsolni. Hallgatólagosan tehát valami értelmezési rendnek kell érvényesülnie, hogy az életút – ha mégoly vázlatosan is – föltáruljon. A nagyobb igényű, bonyolult viszonylatokat átvilágítani igyekvő életrajz pedig végképpen nem lehet meg komoly előzetes elemző munka nélkül. S ez nemcsak azt jelenti, hogy az életrajz írója nem zárkozhat be valami kisszerű, rutinból végezhető „adat-

bogarászásba” (amivel sokan jellemezhetőnek vélik az életrajzírást), hanem azt is: az egész munka sikere legalább annyira az értelmező beállítódásán, fölkészültségén, invencióján múlik, mint az empirikus adatföltáráson. S ez annál inkább is elmondható, mert voltaképpen ez az értelmező beállítódás határozza meg azt is, mit látunk meg, s mit ítélünk fontosnak a föltárandó empirikus anyagban. A jó kutató számára olyan forrás is beszédessé, sőt fontossá válik, amelyiket egy középszerű kutató nem is igen érzékel.

Más kérdés, hogy a gyakorlatban a források egy bizonyos köre már előre, a korábbi kutató nemzedékek tapasztalatai nyomán kijelölhető. Az anyakönyvi bejegyzések, az iskolai iratok, köztük a nyomtatásban is hozzáférhető úgynevezett közös értesítők, az írók levelei, a könyvekbe írott ajánlások, a nyilvános recepció nyomtatásban is megmaradó dokumentumai stb. – mind olyan típusú dokumentumok, amelyekkel előre lehet számolni. S a rutinos kutató módszeresen számba veszi a szóba jöhető lakcímjegyzékeket, telefonkönyveket, tisztii címtárakat stb. is. Minderről egy életrajzírói praktikum keretein belül tekintélyes terjedelmű áttekintést lehetne adni.

5

Az életrajz, felületesen nézve, eseménytörténet, s annál jobb, minél részletesebb. Bizonyos, hogy egy csakugyan részletes életrajzi-eseménytörténeti rekonstrukció föltétlenül érdekes. Az értő olvasó sok mindent megtudhat egy ilyen munkából. A rekonstrukció azonban nem lehet meg anélkül, hogy ne értelmezze a nyersen, véletlenszerű esetlegességben eléje kerülő „adatokat”, s ne próbálna meg fölismereni a bennük érvényesülő összefüggéseket.

Néhány összefüggés még a legszűkebben fölfogott életrajz megírása közben is tisztázandó relációként merül föl. Az egyik ilyen viszonylat kétségkívül az, hogy egyetlen alkotó sem önmagában létezik: „magánemberek” és „szakmabeliek” kisebb-nagyobb köre veszi körül. A kapcsolatháló, amelyet ezek az emberek pusztán létükkel az alkotó köré szerveznek, viszonylag jól meg is fogható. S ennek rekonstruálása több szempontból is fontos. 1. A kapcsolatháló különböző rendű és rangú résztvevői interakcióban állnak az alkotóval, s így elárulják számunkra az alkotó társadalomba való integrálódásának jellegét, mértékét és módját. 2. A kapcsolatháló finomabb rekonstrukciója megmutatja, hogy a network központja az élmények és világmagyarázatok mely körével érintkezik – s mely körével nem. Mindkettő fontos. Potenciális világom kapcsolathálóm élményeivel és vélekedéseivel azonos. A másik összefüggés az alkotó identitáskonstrukcióját érinti. Az egyén ugyanis a világot, amellyel érintkezik, magára is vonatkoztatja, s identitása, énkonstrukciója mindezeknek a vonatkozásoknak az egyedi mentális integrációját teremti meg. Az identitáskonstrukció, illetve ennek alakulástörténete (megmerevedése, módosulása, vagy esetleg radikális átalakulása) az életrajz központi eleme. Az identitás rekonstrukciója és következményeinek fölmérése nélkül egy emberről nem lehet érdemben szólni. Ez a megértés *sine qua non*ja.

Nem kétséges persze, hogy mind a kapcsolatháló, mind az identitás fölmérése jelentős szociológiai, pszichológiai és filozófiai tudást, azaz több tudományterület anyagának és módszereinek ismeretét igényli. Így az életrajz-író szükségképpen interdiszciplináris megoldásokra kényszerül. At kell vegye és saját feladataihoz kell igazítsa a kulturális antropológia, a történeti szociológia eszköztárának elemeit éppúgy, mint mondjuk a „hagyományos” művelődéstörténet-írás önmagában is meglehetősen komplex metódusának számos elemét.

A maga közegében, tehát emberek közt mozgó, élményeket, tapasztalatokat és előföltevéseket átvevő és (egy másik szituációban) átadó, másokkal szükségképpen közös

tevékenységet folytató ember, bár élete egyik releváns összefüggésében önmagát íróként jeleníti meg, alapjában véve ugyanúgy a közös szociokulturális történése része, mint bárki más. S így ember voltának történetírói fölmérése is ugyanúgy elvégzendő feladat, mint bármely más, nem író emberé. Az író is előbb ember, s csak aztán író; az írásnak előfeltétele az emberlét.

S itt, értelemszerűen, szót kell még valamiről ejtenünk. A kapcsolatháló, amely a maga hús-vér valóságában az egyéni életút szemszögéből a szociokulturális *közvetítések* jól megfogható és leírható *médiuma*, az életrajzírás kikerülhetetlen tárgya: e *folyamat* fölmérése nélkül nincs releváns életrajz. De a kapcsolatháló nem csak ilyen médium, nem csak a retrospektív megismerés szempontjából fontos. Fontos magának a network középpontjában álló individuumnak, az alkotónak is – szubjektíve is. Számára ugyanis a társadalom mint olyan: mint tőle „független” adottság is a kapcsolatháló esetlegeségeiben mutatkozik meg. Ez az az emberi reláció, amely körülveszi és alakítja, de ugyanakkor személyes világ- és önképének külső, tőle „független” szociológiai szerkezetét is megadja. S az az élménykör és tapasztalat, amelyet „az” emberi viszonyokról magamagának kialakít, amelyet tudatosít magában, szükségképpen ezen a hálón alapul. Amikor például kialakul a „minden egész eltörött” élménye és tapasztalata, vagy éppen a dolgok „síkoságának”, megfoghatatlanságának és megismerhetetlenségének tudata, e tapasztalatok a személyesen megélt network-élményekre mennek vissza. A korszpecifikus élmény tehát, amely egy második vagy harmadik fázisban logikai alakot nyer, s ideologémákká, vagy éppen a műalkotást is konstituáló megfontolásokká, poétikai alakzatokká szilárdul, egyáltalán nem nélkülözi a szükségképpeni szubjektivitás kiiktathatatlan *esetlegességének* elemét. Az ilyen formalizálódó és megszilárduló tapasztalat, bár sokak élménye lehet, sokkal kevésbé vehető valami történelem feletti antropológiai konstansnak (ahogy sokszor még a tapasztalat átélője is őszintén hiszi). Valójában ideiglenes – bár meglehet: hosszan érvényes – *konstrukció*, amelyet csak maga az érintett ember kezel „örök”, fölszámolhatatlan és megváltoztathatatlan adottságként. Az ugyanis, hogy ez az élmény (s a rá épülő tapasztalatstruktúra) milyen jellegű, szerkezetű és hogyan érvényesül, történetileg meghatározott, s így változó: benne van a fölbomlás és az újjászerveződés ismétlődő mozzanata, a *változás*.

„Örök” emberi nincs: a legnagyobb hatalmak egyike, a halál például öröknek tekinthető, de már maga a halálhoz való viszony történetileg nagyon is változó. A konkrét ember meghalása tehát, éppen e változó mozzanat következtében, egyedi, s minden más embertől különböző.

6

Az életút történeti specifikáltságából következik, hogy az életrajzírásra is áll az, amit Németh Andor a történetírásról általában mondott: *„kétféle történetírás képzelhető el: a rekonstruáló krónika, mely úgy ábrázolja a múlt egy-egy szakaszát, amilyennek az magamagát érezte és tudta, s a produktív történetírás, mely a jelenben felismert hatóerők létrejöttét és egykorú szerepét vizsgálja.”* Nyilvánvaló ugyanis, hogy az előbbinek a mégoly pontos rekonstrukciójára sem lehet leszűkíteni az életrajzírás. Azt is föl kell mérni s meg kell érteni, amit maguk a szereplők sem tudtak, „csak” csináltak – létrehoztak. *„...a történeti események jelentőségét nem lehet a szereplők egyéni szándékaiból, nyilatkozataiból, célkitűzéseiből megérteni. Ezzel a módszerrel legfeljebb a korok külsőségeit adhatjuk vissza, s azokat a közhelyeket fejthetjük ki, amiket fellengzősen örök emberinek, lélektani terminológiával pedig az emberi természet eredendő maradiságának nevezünk. Maga a folyamat, ami a tünemények [értsd: jelenségek] mögött feszül,*

csak elvontan fejezhető ki; nem lévén még terminológiája, nem is lehet véghezvivőiben tudatos." Mindezt az életrajz-írásra konkretizálva elmondhatjuk: van egy reláció, amit maga az ember hoz létre, s amit ő maga – a létrehozás közben – nem is lát át. De ez a reláció van, létezik, s attól kezdve hat is: beépül a folyamatokba. Az életrajzíró tehát, rekonstruáló munkája eredményeinek birtokában, egy másodelemzést is kénytelen elvégezni: fölszínre hozza, „tudatossá” teszi azt, ami végigvivőjében sem volt tudatos, s ami bonyolult eredményként, külsővé válva, úgy határozza meg a tevékenykedő további életútját, cselekvési lehetőségeit, hogy önmaga sem láthatja még át. Ennyiben igaz az a régi tapasztalat, hogy az „utókor” perspektívájából vizsgálódó (és értelmező) kutató többet tud, mint maga az egykori szereplő, akiről szó van. Az, aki „csinálja”, tevékenysége közben még nem tudhatja, hogy mi is az, amit aktivitása eredményez: mi az, amit létrehoz. Hogy ez az eredmény egy politikai konstelláció-e, avagy – mondjuk – egy irodalmi mű, amely egy új paradigma alapja lesz, ebből a szempontból egyremegy. Mindkettő azonos módon – öntudatlanul, vagy legjobb esetben is részleges, korlátozott tudatossággal – jön létre.

Az eredmény mibenléte csak utólag, visszatekintő perspektívában tárul föl, elemző erőfeszítés révén. S ennek elvégzése már az életrajzíró privilégiuma.

Az író persze szöveget termel, működése eredménye – ahogy Hamlet mondja – „szó, szó, szó”. Azaz: nyelvileg megjelenő képzeleti termék. S egy leírt (azaz rögzített) szöveg részletei értelmezhetőek nyelvi, retorikai és poétikai alakzatokként, az egész mű pedig ezek sajátos szerkezetű együtteseként. Az egésznek az értelmezése, amely a művet mint egészet fogja föl, elhelyezhető egy szép-nem szép tengelyen, vagyis a mű értelmezhető a „miért szép?” nézőpontjából. Esetleg – kilépve ebből az esztétikai, tetszéstani logikából – értelmezhetjük a művet érvényes jelentősége szempontjából is. Nyilvánvaló persze, hogy az újabban divatos (s követendőként kezelt) *hatástörténeti* jelentőség-meghatározás, bár kézenfekvőnek látszik, nem igazi megoldás. Megállapítható ugyan, hogy valamely teljesítmény innovációként kezelhető-e, „új” volt-e a maga idejében, s az is fölmérhető, e teljesítményt követték-e őt megerősítő, igazoló újabb hasonló teljesítmények, azaz: volt-e „hatása”? Ez azonban leszűkíti a művet – az irodalmi történet – a vélelmezett esztétikai autonómia keretein belül való mozgásra, s a hatás lényegét redukálja egy piacelvű logika „leolvasására”. Az irodalmi történet azonban, az irodalom heteronóm létmódja következtében, saját szorosan vett összefüggésein túl is hat: valamilyen, nehezen meghatározható, de valóságos funkciója van az életviszonyokban. S nemcsak „az” irodalomnak, de az egyes műnek is. Az életrajzhoz pedig az egyes művek *funkciótörténete* is hozzátartozik. S itt válik a dolog igazán izgalmassá.

Az igazi emberi teljesítmény mindig az *érvényesség* latens formáihoz és szerkezetéhez való képzeleti illeszkedés: fölismerés és igazodás. Ez az összefüggés érvényesül akkor, ha nyelet faragok a baltába, utat építek a pusztában avagy szonettet írok. Mindig valami latensen adotthoz igazodva tevékenykedem, s munkám akkor eredményes, ha illeszkedik ehhez az adotthoz, azaz fölismerem annak lényegét. De kérdés, mi történik ilyenkor? Valami készet fogadok el adottként? Olyan baltanyelet faragok, amelyet már előttem is faragtak, s én csak megismétlem a korábbi, bevált gyakorlatot? Bizonyos mértékig csakugyan erről van szó, de az érvényességhez való igazodás mégsem fogható föl egyszerű ismétlésnek. Minden teljesítmény egyedi és konkrét, így legalább annyira innovatív keresés, mint „másolás” eredménye. Ha szonettet írok, elsődlegesen egy már létező poétikai formához igazodom, azt „ismétlem meg”, „másolom le”, de ahhoz, hogy ez a most születő szonett „élő” mű legyen, nem elegendő a másolás: úgy kell újraírnia a régi formát, hogy az újraírás révén saját relevanciája – érvényessége – is meglegyen. Ez a saját érvényesség pedig nem egyszerűsíthető le a régítől való egyszerű különbözésre, a „más”-ságra: a japán fametszet például nem is épít erre a különbözéselvre – „csak”

megismétli a beváltat. Ám ez az ismétlés, a benne megnyilatkozó kreativitás révén ilyenkor is maga az érvényes forma eltalálása. Az érvényes forma pedig mindig speciális, akkor s ott érvényes, s nem feleltethető meg a már készen lévővel. Ami készen van, nem ölt föltétlenül itt s most érvényes formát: az érvényesség a már meglévőeknek és a most létrejövőknek egyáltalán *nem* minden egyedét jellemzi. Minden, ami létezik, természetesen bír az érvényesség bizonyos hányadával: a fa, amit elfaragok, amikor baltanyelet akarok készíteni, ugyanúgy szilárd, hasítható és faragható stb., mint a baltanyél, de nem rendelkezik az érvényességgel azzal a szerkezetével, ami a baltanyélként való funkcionáláshoz szükséges. Az érvényesség mindig konkrét és lényegi érvényesség, a tér és idő koordinátáira van feszítve, s az ott s akkor fölmerülő funkciónak kell benne optimálisan megvalósulnia – annak a funkciónak, ami csak az érvényesség e formájára jellemző.

Az érvényességnek ez az eltalálása természetesen nem egyszerű és sohasem izolált egyéni teljesítmény – még a legindividuaisabbnak vélt irodalmi és filozófiai alkotó munka esetében sem. Az érvényesség latens szerkezeteihez és formáihoz való illeszkedés mindig közös emberi gyakorlat eredménye. Történetileg előfeltételezett. Önmagában, elődei és kortársai nélkül senki sem lehet elég okos és „szép”. Mindenkinek, a legnagyobb teljesítményre képes, legkreatívabb alkotónak is szüksége van arra a fölhalmozó és előkészítő munkára, amelyet a valóság érzelmi, intellektuális stb. földolgozása az érvényes teljesítményért megkövetel. Ez az összefüggés teszi érthetővé, hogy az irodalmi termelés miért produkál oly sok „selejtet”, a művek tömege miért csupán részletértékekről árulkodik, s miért oly kevés (a legnagyobb alkotók életművében is) a valóban „nagy” mű. A valóság érzelmi, intellektuális stb. földolgozása ugyanis nemcsak kollektív erőfeszítés eredménye, de ráadásul időben és térben el- és széthúzódó folyamat is, s olyan bonyolult, hogy csak kivételes, ritka esetekben áll össze olyan alakzattá az eredmény, amely már az érvényesség nagy művekre jellemző sajátosságaival bír.

A kérdés nem is az, hogy a „nagy” – azaz érvényes – mű megalkotásához extrém tehetség kell-e – ez evidens. Az igazi kérdés az, hogy az ilyen extrém tehetség, aki kivételes esetekben képes megalkotni a „nagy” művet, milyen gyakorlati viszonyban van elődeivel és kortársaival, hogyan veszi át (s módosítja) eredményeiket, mi az a történetileg kialakuló ugrópont, amikor az alkotót megelőző valóság előzetes kollektív földolgozása már lehetővé teszi az alkotónak az érvényes szerkezet és forma fölismerését, illetve az ahhoz való igazodást? S ami legalább ennyire fontos: ez a folyamat utólag, retrospektív, az életrajzíró által megragadható-e? Leírható-e? Egyáltalán: átlátható-e? Avagy maga a folyamat mindörökké megmarad a maga „misztikus” titokzatosságában?

Teljes, maradéktalan megismerés nyilvánvalóan nincs. Az ismeretlen világa úgy nő, ahogy a megismert növekszik: minél többet tudunk, annál több az „új” megismernivaló. Ez az összefüggés azonban nem változtat azon a tényen, hogy a komplex, azaz poétikai és művelődéstörténeti szempontokat egyaránt érvényesítő életrajzi filológia ma már jó eséllyel indul az alkotói folyamat életrajzon belüli rekonstrukciójáért folytatott küzdelemben. De e munka, a siker érdekében, maga sem lehet egységesebb, mint az a „tárgy”, az a történet, amelyet rekonstruálni akar. Következésképpen: az életrajzírás praktikuma nagyon sokféle stúdióban való jártasságot követel meg az életrajzírótól.

Ha valahol, itt bizony igen kevés a „teoretikus” lecke pusztá fölmondása. Az életrajzírás mindig csak konkrét életút és teljesítmény konkrét értelmező rekonstrukciója lehet. S mindez azzal jár, hogy az életrajzíró munka közben nemcsak „hősével” találja magát szemben, de azzal a szociokulturális mezővel is, amely e „hős” tényleges mozgásterét adja. E szociokulturális mező makro- és mikrotörténései pedig az életrajz átvilágítandó, megértendő és leírandó összefüggéseit képezik. Az aktor már csak ezek előterében, ezek-

től determinálva, mint ezekre valamiképpen reflektáló, mint igenlő és tagadó szereplő írható le. Azaz, nem szigetelhető ki saját, történetileg kialakult viszonyaiból.

A teljesítménynek az érvényesség szerkezetéhez és formáihoz való kötése természetesen egyáltalán nem problémátlan elv. Az érvényességhez való viszony ugyanis *bináris* logikájú: elfogadó és elutasító jellegű egyaránt lehet. Az érvényes szerkezet elfogadása adott esetben, egy magasabb szempontból, veszélyes is lehet, s ilyenkor az érvényes szerkezet fölismerését nem elfogadásnak, hanem elutasításnak kell követnie, megteremtve így egy magasabb rendű érvényesség itt s most adott formáját. Ez, bár a modernitás kritikájaként funkcionál, s szemben áll a modernitás kézenfekvő adottságaival, az Auschwitz kínálta érvényesség-modell után elemi intellektuális követelmény.

Fölvethető persze, az irodalomértelmezés maradjon meg az irodalmon belül, a „szeny-nyes” gyakorlat maradjon kívül az önelvű értelmezések körén. S az esztétika autonómiájának védelme csakugyan tetszetős elv, elfogadása pedig kényelmes, ám ha jobban belegondolunk, tarthatatlan. Az irodalom létmódja, éppen mert a történeti ember műve, heteronóm. S ennek szélső esetben meglehetősen extrém következményei vannak. Olyanok, amilyeneket az életrajzíró nem hagyhat figyelmen kívül, ha meg akar felelni feladatának.

Ha az író „politikai” szerepet is vállal (például publicistaként), a mérlegelés szüksége evidens. Megállapítható róla, hogy – mondjuk – kommunista-e, avagy éppen fasiszta, s hogy milyen aktuális politikai párt, mozgalom, vonulat támogatója. Ennek tisztázása az életrajznak kínáló, s nem is megkerülhető összefüggéseit teszi láthatóvá. Egyes irodalmak, mint például a magyar is, politikailag igencsak „túlsúlyosak” – ilyen irodalmak esetében kivált nem mellőzhető e kérdéskör vizsgálata. Ennél azonban lényegesen fontosabb, bár megértése, átlátása jóval nehezebb, egy másik releváns összefüggésszint. Az, amelyiknek vizsgálata az író *tapasztalatai*, politikai *állásfoglalásai* és a műveit konstituáló *poétikai alakzatok* összefüggéseiről árulkodik, s így irodalmilag is különösen fontos. Az ugyanis, hogy az író, mint „magán”-, illetve közéleti ember milyen széles értelemben vett tapasztalatokra tesz szert élete során, összefügg politikai beállítódásaival, ilyen vagy olyan állásfoglalásaival (esetleg éppen programos *apolitikusságával!*), s ez az összetartozó kettősség egy, látszólag teljesen más síkon, valamiképpen összefügg azzal, hogy képzelete működése milyen poétikai alakzatokat hoz létre, illetve *milyeneket fogad el autentikusként*. Azzal tehát, hogy mi az, ami *számára hiteles* irodalmi megjelenítés. Az individuális tapasztalatnak, a politikumnak és a poétikumnak történetileg egy emberi életben s egy írói életműben létrejövő korrelációja olyan terület, amelynek retrospektív vizsgálata egyszerre tartozik az életrajzírás és a szorosán vett irodalomtörténet-írás körébe. Ugyanannak az összefüggésnek csak más-más oldalát tárja föl az egyik, illetve a másik – speciális nézőpontjuknak megfelelően.

E reláció megismerésének jelentőségét jól mutatja Martin Heidegger közismert, de többnyire csak félig megértett példája. Az ő „hatástörténeti” hatékonysága mellé ugyanis komoly értelmezési problémaként társul náci múltjának kérdése. Ha azonban az előbbieken jelzett triadikus szempontot konkrét anyagon érvényesítjük vele kapcsolatban, azonnal érthetővé válik egy s más. Kiderül, gondolkodását egy negatív modernítástapasztalat határozta meg, amely egy – ettől egyáltalán nem független – teorémához vezetett: az autentikus lét a halálhoz mért lét. S e két, egymáshoz kapcsolódó negatív mozzanat ismeretében már egyáltalán nem meglepő Heidegger náci preferenciája. A náciizmus ugyanis a problematikusként fölfogott modernitás (egyébként jellegzetesen „modern” módszerekkel operáló) leváltásának, kiiktatásának kísérlete, valami alapvető jelentőségűként vélelmezett premodern elv érdekében. Heidegger a náciizmusban – saját, meg nem értett „teuton” hagyományának logikájában mozogva – ennek a „leváltásnak”, kiiktatásnak a

kínálkozó lehetőségét fedezte föl. Amikor pedig ez a lehetőség az aktualitások színpadán leszerelt, maga az alapdiagnózis egyáltalán nem hatálytalanodott a szemében, csak a lehetőség reménye veszett el: „*minket már csak egy isten menthet meg*”. Ezt az egész életművet meghatározó triadikus összefüggést persze Heidegger szisztematizáló ereje, a részletfölismerések gazdagságában megmutató magasrendű kreativitása, s nem utolsósorban a tevékenysége terepéül választott absztrakt problémakezelés elfedi, sőt még az úgynevezett intellektuális baloldal számára is fölértékeli. (Ez a baloldal maga is egy negatív modernitástapasztalat szorításában alakítja ki tájékozódását.) Mindez azonban nem változtat a lényegen. Ami összetartozik, nem véletlenül, esetlegesen tartozik össze; a kapcsolódás egy ponton túl már szükségképpen.

Az életrajzírás szerepe e dimenzió értelmezésében és megértésében kivált fontos, mert – kilépve az irodalmi önelvűség bizonyos összefüggésben szükséges, ám mégiscsak mesterséges „gettójából” – megmutatja, hogy egy vakon továbbhagyományozódó poétikai attitűd és megoldás valójában milyen történeti konstelláció szülötte, s igazából mit képez le. Az éppen aktuális poétikai hagyomány eredetének ez a föltárulása pedig fölhívja a figyelmet a *poétikai alakzatok* valóságos, ám a mai mainstream irodalomtudomány számára teljességgel rejtve maradó *szociokulturális funkciójára*. A hagyomány igazi szerepe ugyanis abban keresendő, hogy bár szerepe átvilágítatlan marad, értelemszerűen mindig előzetes adottsága a jelen lehetőségeinek. S amikor egy hagyományt „választunk” (elfogadunk), ezzel egy másik, potenciálisan létező lehetőségről lemondunk. Egy-egy poétikai alakzatnak (vagy ezek egy adott, korszecifikus kombinációjának) elfogadása tehát nemcsak egy önmagába záródó irodalmi hagyománynak a továbbvitele, hanem egyúttal a születő mentális reprezentációk előzetes prefigurálása is: egy történeti út öntudatlan vállalása (s egy másiknak az implicit elutasítása).

Azaz: egy sor, állítólag *nem* irodalmi összefüggés életrajzi föltárása és megértése volta-keppen a par excellence irodalmi kérdések valódi megértésének elengedhetetlen föltétele. A mű mögött mindig ott van az ember, a maga szociokulturális (történeti) beágyazottságával és meghatározottságaival. Az az ember, aki magánreakcióval is „hitelesíti” és megerősíti azt, amit ír, vagy – másik végletként – az az ember, aki igyekszik elrejtőzni, sőt teljességgel eltűnni műve mögül. A mű mögül eltűnni, „láthatatlanná” válni persze igazában nem lehet. A textualitásban, bár kódolva, jelen van az, aki e szöveg végső alakítójaként, az alkotófolyamat betetőzőjeként rajta hagyja kézjegyét. A „láthatatlan ember” műve azonban bizonyosan másféle, mint a művét önmagával is nyíltan hitelesítő alkotóé. Hogy mikor melyik típus aránya növekszik meg egy irodalmi mezőn belül, nem pusztán egyénlélektani kérdés, s önmagában is releváns jelzése egy kornak, egy irodalom adott állapotának.

7

Az életrajzírás elvi lehetőségei és követelményei a mindennapi irodalomtörténész-rutinban nyilvánvalóan csak részlegesen valósíthatók meg. Nemcsak azért, mert az életrajzíró a maga individuális-esetleges létezésében nem rendelkezik mindazzal a kvalitással, amelyet a munka – ideális esetben – megkövetel. De azért is, s azért elsősorban, mert munkáját mindig történetileg előföltételezett esetleges körülmények közt, a forrásadottságok és az előzetes ismeretek véletlenszerű föltételrendszerében végzi. Az életrajzírás nem természettudomány (*science*), nem maga alakítja ki működése megismételhető és ellenőrizhető föltételrendszerét, hanem „csak” él azzal, ami számára történetileg adódik, vagy fölszínre hozható. S ezért szükségképpen beléje vegyül a bizonytalanság és a megalapo-

zatlanság bizonyos (a *science* szemszögéből elfogadhatatlan) eleme. A nyitva maradottság, a lezárhatatlanság. Ám az életrajz – a maga szükségképpeni korlátai ellenére – éppen a történetileg kibontakozó, és újra meg újra megszerveződő emberismeret azon lehetőségeit ostromolja, amelyet ugyan el nem érhet, de amelyet mégis meg kell közelítenie, ha érteni akarja a történeti embert.

Az analitikus ész és a filológusi valóságérzékenység, ha szövetséget köt, valami lényegeset tud kimondani a mindig csak történetileg létező emberről, alkotásairól, s legfőbb teljesítményéről, az általa is folyamatosan formált emberlét éppen aktuális lényegéről.

Mert az ember, más és más korban, térben és körülmények közt, mindig más és más ember. Az „antropológiai állandó” valójában maga a történetileg meghatározott folyamatos változás. S mint ilyen, nem ismerhető meg „végleg”, egyszer s mindenkorra.